

Janusz Krawczyk*

orcid.org/0000-0002-3518-6023

Karta Wenecka w świetle badań nad europocentryzmem konserwatorskim

The Venice Charter in the Light of Research on Conservation Eurocentrism

Słowa kluczowe: Karta Wenecka, historia konserwacji zabytków, idea dziedzictwa światowego, UNESCO, internacjonalizm kulturowy, europocentryzm

Keywords: Venice Charter, history of monument conservation, idea of world heritage, UNESCO, cultural property internationalism, Eurocentrism

Wprowadzenie

W 2024 r. mija 60 lat od uchwalenia „Międzynarodowej karty konserwacji i restauracji zabytków architektury i miejsc historycznych” zwanej „Kartą Wenecką” – tekstu doktrynalnego o fundamentalnym znaczeniu dla konserwacji zabytków – i 30 lat od konferencji w Nara, której postanowienia uważane są za przełomowe w procesie kształtowania nowych koncepcji dziedzictwa kulturowego i jego ochrony. W dobie narastającego zróżnicowania współczesnej myśli konserwatorskiej oba teksty są często przedstawiane jako przykłady skrajnie odmiennych podejść do problematyki dziedzictwa. Podczas gdy „Karta Wenecka” jest przywoływana w literaturze przedmiotu jako klasyczny przykład podejścia europocentrycznego [Araoz 2015], „Dokument z Nara” stał się „symbolem oficjalnego zerwania z europejską dominacją teorii kształtującej charakter doktryn konserwatorskich na świecie” [Sroczyńska 2021, s. 11].

Pomimo ogromnej wagi problemów wynikających z rozpowszechnionego przekonania o wyższości europejskich (i szerzej – zachodnich) rozwiązań i koncepcji w zakresie ochrony światowego dziedzictwa kultury, fenomen konserwatorskiego europocentryzmu nie był do tej pory przedmiotem odrębnych opracowań¹. O jego przejawach wspomniano w pu-

Introduction

The year 2024 marks sixty years since the adoption of the International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites known as the Venice Charter—a doctrinal text of fundamental importance for the conservation of monuments—and thirty years since the Nara conference, whose provisions are considered groundbreaking in the process of shaping new concepts for cultural heritage and its protection. In an era of increasing diversification of contemporary conservation thought, both texts are often presented as examples of highly different approaches to the issue of heritage. While the Venice Charter is cited in the literature as a classic example of a Eurocentric approach [Araoz 2015], the Nara Document has become “a symbol of an official break with the European domination of theory shaping the character of conservation doctrines in the world” [Sroczyńska 2021, p. 11].

Despite the enormous importance of the problems resulting from the widespread belief in the superiority of European (and more broadly—Western) solutions and concepts for protecting world cultural heritage, the phenomenon of conservation Eurocentrism has not been the subject of a separate analysis so far¹. Its manifestations have been mentioned in publications

* dr hab., prof. UMK, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Sztuk Pięknych

* Ph.D. D.Sc., University Professor, Nicolaus Copernicus University, Faculty of Fine Arts

Cytowanie / Citation: Krawczyk J. The Venice Charter in the Light of Research on Conservation Eurocentrism. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2024, 79:73–85

Otrzymano / Received: 11.03.2023 • **Zaakceptowano / Accepted:** 22.04.2024

doi: 10.48234/WK79VENICE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

blikacjach poświęconych historii europejskiego ruchu konserwatorskiego [Glendinning 2013] oraz ewolucji idei wspólnego dziedzictwa ludzkości [Rehling 2011; Rehling 2014]. Do europocentrycznych zapatrywań na kwestie wiążące się z globalizacją ochrony dziedzictwa nawiązywano również przy okazji rozważań o genezie „Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” z 1972 r. [Meskell 2018], o funkcjonowaniu systemu Dziedzictwa Światowego [Smith 2006; *Understanding the Politics* 2010; Harrison 2013; Meskell 2018; Winter 2014; Gfeller 2017; Brumann 2018; Brumann 2021], o ewolucji międzynarodowej teorii konserwatorskiej [Tomaszewski 2000; Falser 2010; Araoz 2015], zwłaszcza o przemianach w pojmowaniu „Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości” [Cameron 2009; Labadi 2013], oraz o zmianach w pojmowaniu autentyczności dziedzictwa kulturowego [Schatt-Babińska 2016; Gao, Jones 2021].

Celem artykułu jest pogłębienie wiedzy o kulturowych uwarunkowaniach rozwoju międzynarodowego ruchu konserwatorskiego w okresie do uchwalenia Karty Weneckiej, ze szczególnym uwzględnieniem procesu upowszechniania europejskich teorii konserwatorskich oraz inicjatyw na rzecz ochrony wspólnego dziedzictwa całej ludzkości. Analiza podjętych problemów może stanowić ważne odniesienie dla dyskusji o znaczeniu Karty jako historycznego dokumentu doktrynalnego, a także o zmianach zachodzących we współczesnej teorii konserwatorskiej.

Biorąc pod uwagę konteksty, w jakich angielski rzeczownik *eurocentrism* jest używany przez autorów publikacji z zakresu historii i teorii konserwacji, określenie „europocentryzm konserwatorski”, którym będę się posługiwał w tym artykule, oznaczać będzie przekonania i postawy zakładające, że dokonania świata zachodniego² w zakresie teorii i praktyki konserwacji relikwów przeszłości mogą posłużyć jako wzorzec postępowania (albo punkt wyjścia do opracowania takiego wzorca) dla społeczeństw, które rozwijały się w innych kręgach kulturowych. Artykuł podzielono na trzy części. Pierwszą poświęcono inicjatywom i koncepcjom, które miały największy wpływ na rozwój europocentryzmu konserwatorskiego do wybuchu II wojny światowej. W drugiej omówiono przejawy europocentryzmu w międzynarodowym dyskursie konserwatorskim od początków działalności UNESCO w roku 1945 do roku 1964, a w trzeciej – te zapisy Karty Weneckiej, w których do głosu dochodzi przekonanie, że europejskie rozwiązania w zakresie konserwacji zabytków mają charakter uniwersalny.

Od „misji cywilizacyjnych” do koncepcji „wspólnego dziedzictwa ludzkości”

Przekonanie, że europejskie dokonania w zakresie teorii i praktyki konserwatorskiej należy upowszechnić także w innych kulturach, często określanymi mianem „prymitywnych” lub „barbarzyńskich”, kształtowało się w okresie kolonialnej ekspansji państw europejskich

devoted to the history of the European conservation movement [Glendinning 2013] and the evolution of the idea of the common heritage of humanity [Rehling 2011; 2014]. Eurocentric views on issues related to the globalization of heritage protection have also been referred to in discussions on the genesis of the 1972 UNESCO Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage [Meskell 2018], on the functioning of the World Heritage system [Smith 2006; *Understanding the Politics* 2010; Harrison 2013; Meskell 2018; Winter 2014; Gfeller 2017; Brumann 2018; 2021], on the evolution of international conservation theory [Tomaszewski 2000; Falser 2010; Araoz 2015], especially on changes in the understanding of “Outstanding Universal Value” [Cameron 2009; Labadi 2013], and on changes in the understanding of the authenticity of cultural heritage [Schatt-Babińska 2016; Gao, Jones 2021].

This paper aims to deepen knowledge about the cultural conditions of the development of the international conservation movement in the period before the adoption of the Venice Charter, with particular emphasis on the process of popularizing European conservation theories and initiatives for the protection of the common heritage of all humanity. The analysis of the issues discussed may constitute an essential reference point for discussion on the significance of the Charter as a historical, doctrinal document, as well as on the changes that take place in contemporary conservation theory.

Taking into account the contexts in which the English noun “Eurocentrism” is used by authors of publications on the history and theory of conservation, the term “conservation Eurocentrism” that I will use in this paper will denote beliefs and attitudes that assume that the achievements of the Western world² in the field of theory and practice of conservation of relics of the past can serve as a model of conduct (or a starting point for developing such a model) for societies that have developed in other cultural circles. The paper is divided into three parts. The first is devoted to initiatives and concepts that had the most significant influence on the development of conservation Eurocentrism until the outbreak of the Second World War. The second discusses the manifestations of Eurocentrism in the international conservation discourse from the beginning of UNESCO activity in 1945 to 1964, and the third—those provisions of the Venice Charter in which the belief that European solutions are universal in the conservation of monuments is expressed.

From “civilizing missions” to the concept of the “common heritage of humanity”

The belief that European achievements in conservation theory and practice should also be popularized in other cultures, often referred to as “primitive” or “barbaric,” was formed during the period of colonial expansion

i zyskało na znaczeniu wraz z rozwojem międzynarodowej współpracy konserwatorskiej w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. Owo przekonanie bardzo często szło w parze z wiarą w wartości uniwersalne, na których, jak uważano, wzniesiona została cywilizacja europejska i które „dla dobra całej ludzkości” powinny obowiązywać także poza granicami świata zachodniego. W tak ukierunkowanej polityce kulturalnej ważną rolę przyznawano badaniom naukowym prowadzonym na terytoriach skolonizowanych [Rehling 2014; Falser 2020]. Służyły one m.in. rozpoznaniu, klasyfikacji i ocenie artefaktów będących dziedzictwem ludów „niecywilizowanych” [Falser 2015, s. 3]. Te spośród artefaktów, które uznano za wyjątkowe, traktowano na modłę europejską, nadając im status pomników przeszłości i dzieł sztuki. Etnografowie, archeolodzy, historycy sztuki, muzealnicy, konserwatorzy i restauratorzy podejmujący się tego typu prac na terytoriach zamorskich jawili się jako „misjonarze na rzecz rozwoju oświecenia” [Falser 2015, s. 292]. Nie ulega przy tym wątpliwości, że kolonialna ekspansja na terytoriach zamorskich i eksploatacja ich zasobów (w tym również zasobów, które określa się dziś mianem dziedzictwa kulturowego) nie tylko przyczyniły się do wzrostu potęgi gospodarczej i politycznej państw kolonizujących, lecz także były przedmiotem dumy i źródłem prestiżu zarówno tych państw, jak i zamieszkujących je narodów [Smith 2006].

Ten sam oświeceniowy uniwersalizm, do którego odwoływali się zwolennicy „misji cywilizacyjnych”, był zarazem źródłem koncepcji, które akcentowały potrzebę wspólnej, ponadnarodowej odpowiedzialności za dzieła sztuki oraz za budynki i budowle uznawane za pomniki historyczne „przynoszące zaszczyt całej ludzkości”. Takie ujęcie wywodziło się z XVIII-wiecznych debat prawniczych na temat możliwości ustanowienia humanitarnych zasad prowadzenia działań wojennych. To właśnie w traktacie z 1758 r. autorstwa szwajcarskiego dyplomaty i prawnika Emmericha de Vattela, który starał się wywieść zasady prawa międzynarodowego z prawa naturalnego, została wyrażona myśl, że ten, kto niszczy dzieła „godne szacunku ze względu na ich piękno” i przyczynia się do pozbawienia ludzkości „pomników sztuki i wzorców dobrego smaku”, staje się „wrogiem rodzaju ludzkiego” [de Vattel 1758, s. 60]. Uniwersalizacja kategorii piękna i sztuki, a także przekonanie o istnieniu „wzorców dobrego smaku”, tak charakterystyczne dla europocentrycznego postrzegania świata w dobie oświecenia, można uznać za zapowiedź XX-wiecznych koncepcji, które zakładały możliwość utworzenia niewzruszonego kanonu dóbr składających się na wspólne dziedzictwo całej ludzkości.

Ten nurt dyskursu konserwatorskiego, którego prekursorami był de Vattel i który za Johnem Merrymanem [2009] można określić mianem internacjonalistycznego, budził zainteresowanie w kolejnych dziesięcioleciach, ale zyskał na znaczeniu dopiero w XX stuleciu. Za przyjęciem ponadnarodowej perspektywy w rozważaniach o sensie działalności konserwatorskiej

of European states and gained in importance with the development of international cooperation in conservation in the final decades of the nineteenth century. This belief often went hand-in-hand with the belief in universal values, on which European civilization was built and which “for the good of all humanity” should also apply beyond the borders of the Western world. In this cultural policy, academic research was essential in colonized territories [Rehling 2014; Falser 2020]. Among other things, it served to identify, classify and evaluate artefacts that were the heritage of “uncivilized” peoples [Falser 2015, p. 3]. Those artefacts that were considered exceptional were treated in the European style, giving them the status of monuments of the past and works of art. Ethnographers, archaeologists, art historians, museum curators, conservators and restorers undertaking such work abroad appeared as “missionaries for the advancement of Enlightenment” [Falser 2015, p. 292]. There is no doubt that colonial expansion in foreign territories and the exploitation of their resources (including resources that are today referred to as cultural heritage) not only contributed to the growth of the economic and political power of the colonizing countries but were also a matter of pride and a source of prestige for both countries and the nations inhabiting them [Smith 2006].

The same Enlightenment universalism to which the supporters of the “civilizing missions” referred to was, at the same time, the source of concepts that emphasized the need for joint, supranational responsibility for works of art and for buildings and structures considered historical monuments “bringing honor to all humanity.” This approach stemmed from eighteenth-century legal debates on the possibility of establishing humanitarian warfare principles. It was in the 1758 treatise by the Swiss diplomat and lawyer Emmerich de Vattel, who sought to derive principles for international law from natural law, where the idea was expressed that anyone who destroys works “worthy of respect for their beauty” and contributes to depriving humanity of “monuments of art and models of good taste” becomes an “enemy of the human race” [de Vattel 1758, p. 60]. The universalization of the categories of beauty and art, as well as the belief in the existence of “patterns of good taste,” so characteristic of the Eurocentric perception of the world in the era of Enlightenment, can be seen as a foreshadowing of twentieth-century concepts that assumed the possibility of creating an unshakable canon constituting the common heritage of all humanity.

This trend of conservation discourse, whose precursor was de Vattel and which, according to John Merryman [2009], can be described as internationalist, aroused interest in the following decades but gained significance only in the twentieth century. Alois Riegl strongly advocated the adoption of a supranational perspective in consideration of the meaning of conservation activity in his famous polemic with Gregor Dehio. In his opinion, the monuments of the past

zdecydowanie opowiedział się Alois Riegl w słynnej polemice z Gregorem Dehio. Jego zdaniem otaczane kultem pomniki przeszłości „jawiają nam się z pewnością jako część naszego bytu, ale bytu ludzkiego, nie narodowego” [Riegl 2012, s. 367]. Austriacki historyk i teoretyk konserwacji był przy tym przekonany, że zmiany zachodzące w kulturze europejskiej, zwłaszcza historyczne przejście od kultu pomników narodowych do kultu pomników historycznych i pomników dawności, od postaw „egoistycznych” do „altruistycznych”, stanowi ważny etap na drodze przezwyciężania egoizmów właściwych całemu rodzajowi ludzkiemu, a zwieńczenia ewolucji, której miała podlegać ludzkość, upatrywał w bezinteresownej ochronie przyrody i kulcie jej pomników. Europocentrycznemu przeświadczeniu Riegla, że badania nad dziejami cywilizacji europejskiej pozwalają na sformułowanie praw rządzących rozwojem ludzkości, towarzyszyła wiara, że upowszechnienie idei ochrony pomników przeszłości (zabytków) może służyć postępowi społecznemu³.

Już po zakończeniu I wojny światowej, 20 lat po polemice Riegla z Dehio, pogląd, że „zabytki sztuki i historii” są własnością nie tylko danego państwa czy narodu, lecz także wspólnoty ponadnarodowej, był szczególnie bliski tym zwolennikom internacjonalistycznej wizji powojennego porządku w Europie, którzy zaangażowali się w działalność Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej (ICIC). Inicjatywy tego organu doradczego Ligi Narodów były podejmowane w imię ideałów „nowego humanizmu”, który zagrożeniom ze strony ideologii totalitarnych przeciwstawiał wizję świata rozwijającego się dzięki pokojowej współpracy i poszanowaniu godności każdego człowieka [Droit 2005, s. 32–35]. Rozwijaniu integracji środowiska konserwatorskiego w Europie służyły przedsięwzięcia podejmowane przez Międzynarodowe Biuro Muzeów, utworzone przez ICIC w 1926 r., które na tym polu współdziałało z Międzynarodowym Instytutem Współpracy Intelktualnej (IICI), powołanym rok wcześniej z inicjatywy rządu francuskiego.

Jak jednak wykazały obrady pierwszego Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków zorganizowanego w 1931 r. w Atenach, propozycje wynikające z internacjonalistycznego sposobu myślenia o dobrach kultury napotkały opór ze strony delegatów państw, które w przeszłości utraciły część swojego narodowego dziedzictwa wskutek ekspansywnej polityki kulturalnej rozwiniętych krajów zachodnioeuropejskich [Rehling 2014, s. 116; Passini 2018, s. 53]. Symptomatyczne, że w trakcie obrad ateńskiego Kongresu nie zaakceptowano propozycji uznania egipskiej świątyni Izidy na wyspie Philae i ateńskiego Partenonu za „wspólne dziedzictwo całej ludzkości” [Rehling 2014, s. 116]. W kolejnych latach idea, którą wyrażało określenie *patrimoine commun de l'humanité*, była rozwijana i upowszechniana nie tylko w działalności Międzynarodowego Biura Muzeów. Za świadectwo niezłomnej wiary w ideały uniwersalizmu europejskiego mogą być uznane zapisy rezolucji Ligi Narodów z 1932, w któ-

that are surrounded by cults “will surely appear to us as a part of our existence, but not of a national existence, but of a human one” [Riegl 2012, p. 367]. This Austrian conservation historian and theoretician was also convinced that the changes taking place in European culture, especially the historical transition from the cult of national monuments to the cult of historical monuments and antiquities, from “selfish” to “altruistic” attitudes, constitute an essential stage on the path to overcoming the egoisms characteristic of the entire human race. He saw the culmination of the evolution of humanity in the selfless protection of nature and the cult of its monuments. Riegl’s Eurocentric conviction that research into the history of European civilization allows for the formulation of laws governing the development of humanity was accompanied by the belief that the popularization of the idea of protecting past monuments could serve social progress³.

After the First World War, twenty years after the polemic between Riegl and Dehio, the view that “monuments of art and history” were the property not only of a given state or nation but also of a supranational community was particularly close to those supporters of the internationalist vision of the postwar order in Europe, who got involved in the activities of the International Commission on Intellectual Cooperation (ICIC). The initiatives of this advisory body of the League of Nations were undertaken in the name of the ideals of the “new humanism,” which opposed the threats of totalitarian ideologies with a vision of a world developing thanks to peaceful cooperation and respect for the dignity of every human being [Droit 2005, pp. 32–35]. The development of the integration of the conservation community in Europe was facilitated by the projects undertaken by the International Bureau of Museums, established by the ICIC in 1926, which in this field cooperated with the International Institute of Intellectual Cooperation, established a year earlier on the initiative of the French government.

However, as the proceedings of the first International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, organized in 1931 in Athens, showed, the proposals resulting from the internationalist way of thinking about cultural assets encountered resistance from delegates of countries that had lost part of their national heritage in the past due to the expansionist cultural policy of developed Western European countries [Rehling 2014, p. 116; Passini 2018, p. 53]. It is symptomatic that during the proceedings of the Athens Congress, the proposal to recognize the Egyptian Temple of Isis on the island of Philae and the Athenian Parthenon as the “common heritage of all humanity” [Rehling 2014, p. 116] was not accepted. In the following years, the idea expressed by the term *patrimoine commun de l'humanité* was developed and disseminated not only in the activities of the International Bureau of Museums. The provisions of the 1932 resolution of the League of Nations can be seen as evidence of the un-

rych wyrażono przekonanie, że uczucia towarzyszące „kontemplacji dzieł sztuki mogą znacznie ułatwić wzajemne zrozumienie między ludami”. W ten właśnie sposób uzasadniano m.in. potrzebę wprowadzenia regulacji prawnych ułatwiających muzeom pozyskiwanie dzieł będących świadectwem „twórczego geniuszu” innych cywilizacji w celu nadawania kolekcjom muzealnym „coraz bardziej uniwersalnego charakteru” [*Résolution de l'Assemblée 1932*].

Do idei przewyciężenia partykularyzmów w imię upowszechnienia wartości uznanych za uniwersalne powrócono także w pracach Międzynarodowego Biura Muzeów nad konwencją w sprawie ochrony zabytków i dzieł sztuki w trakcie konfliktów zbrojnych. I choć dokument ten nie został ostatecznie uchwalony przez Ligę Narodów, nie ulega wątpliwości, że prowadzone przy nim prace przyczyniły się do wzmocnienia internacjonalistycznego nurtu dyskursu konserwatorskiego i rozpowszechnienia poglądu, wedle którego „świadectwa sztuki i historii, będące pod opieką państw, które je posiadają, stanowią wspólne dziedzictwo”, za które państwa te powinny być odpowiedzialne przed społecznością międzynarodową [Foundoukidis 1939, s. 204].

Od „naukowego humanizmu światowego” do upowszechniania „uniwersalnych wzorców”

Wraz z postępowaniem dekolonizacji Afryki i Azji po II wojnie światowej oraz znaczącym wzrostem politycznej świadomości społeczeństw spoza świata zachodniego coraz częściej poddawano krytyce poglądy zakładające wyższość cywilizacji europejskiej [Wallerstein 2004, s. 204–205, 209–213]. Do nowego postrzegania relacji między społeczeństwami funkcjonującymi w różnych kontekstach kulturowych przyczyniała się działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO), która kontynuowała misję zapoczątkowaną w czasach Ligi Narodów przez Międzynarodową Komisję Współpracy Intelktualnej. Warto jednak podkreślić, że w początkowym okresie istnienia tej organizacji nie dostrzegano szczególnej potrzeby ochrony różnorodności kulturowej. Wręcz przeciwnie, była ona traktowana raczej jako przeszkoda na drodze do osiągnięcia pełnej jedności w „całej ogólnoludzkiej wspólnotie” [Stoczkowski 2009, s. 7–9; Meskell, Brumann 2015, s. 22–23; Meskell 2018, s. 11–15]. Na „różnice między narodami” jako częstą przyczynę wojen wskazywano m.in. w preambule konstytucji UNESCO, tam też podkreślono potrzebę wprowadzenia powszechnej oświaty: zapewnienia „pełnego i równego wychowania”, „swobodnej wymiany idei i wiedzy”, a także stworzenia warunków dla „nieskrępowanego dążenia do obiektywnej prawdy” [*Konwencja dotycząca utworzenia*, s. 678–679].

Z ideowym przesłaniem konstytucji koresponowały założenia „naukowego humanizmu światowego”, do których w opracowaniu zatytułowanym *UNESCO: Its Purposes and Its Philosophy* nawiązywał Julien Huxley, dyrektor tej organizacji w latach 1946–1948 [Huxley

wavering faith in the ideals of European universalism, expressing the conviction that the feelings accompanying the “contemplation of works of art can greatly facilitate mutual understanding between peoples.” This was the justification for, among other things, the need to introduce legal regulations facilitating museums in acquiring works that were evidence of the “creative genius” of other civilizations to give museum collections “an increasingly universal character” [*Résolution de l'Assemblée 1932*].

The idea of overcoming particularisms in the name of popularizing values recognized as universal was also revisited in the work of the International Bureau of Museums on the convention for the protection of monuments and works of art in armed conflicts. Although the League of Nations did not ultimately adopt this document, there is no doubt that the work carried out on it contributed to strengthening the internationalist trend of conservation discourse and the dissemination of the view that testimonies of art and history, under the care of the states that possess them, constitute a common heritage for which these states should be responsible to the international community [Foundoukidis 1939, p. 204].

From “scientific global humanism” to the dissemination of “universal patterns”

With the progress of the decolonization of Africa and Asia after the Second World War and the significant increase in the political awareness of societies outside the Western world, views assuming the superiority of European civilization were increasingly criticized [Wallerstein 2004, pp. 204–205, 209–213]. The activities of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), which continued the mission initiated during the League of Nations by the International Commission on Intellectual Cooperation, contributed to the new perception of relations between societies functioning in different cultural contexts. It is worth emphasizing, however, that in the initial period of this organization’s existence, no particular need was seen to protect cultural diversity. On the contrary, it was instead treated as an obstacle on the way to achieving complete unity in the entire human community [Stoczkowski 2009, pp. 7–9; Meskell, Brumann 2015, pp. 22–23; Meskell 2018, pp. 11–15]. “Differences between nations” were indicated as a frequent cause of wars, for instance, in the preamble to the UNESCO constitution where the need to introduce universal education was emphasized: ensuring “full and equal opportunities for education,” “free exchange of ideas and knowledge,” as well as creating conditions for the “unrestricted pursuit of objective truth” [*Convention concerning the Establishment*, pp. 678–679].

The ideological message of the constitution was consistent with the assumptions of “scientific world humanism,” which Julian Huxley, the director of this

1946, s. 8, 14–17]. Huxley opowiadał się za daleko idącym uwspólnieniem tradycji i zjednoczeniem ludzkości w sferze duchowej, co jego zdaniem miało stworzyć warunki sprzyjające późniejszej integracji politycznej w skali ogólnoswiatowej. Uważał również, że kluczową rolę w tym procesie powinna odegrać nauka:

W przeszłości wielkie religie zjednoczyły myśli i obyczaje na ogromnych obszarach powierzchni ziemi; w ostatnich czasach, zarówno bezpośrednio poprzez swoje idee, jak i pośrednio poprzez swoje praktyczne zastosowania, [...] to właśnie nauka okazała się tym przekonywującym rządcą prowadzącym ludzką umysłowość ku możliwościom i potrzebie zapewnienia światu pełnej jedności [Huxley 1946, s. 17].

Poglądy Huxleya i jego rozważania na temat „filozofii UNESCO” odegrały istotną rolę w programowaniu przedsięwzięć upowszechniających ideę ochrony dziedzictwa kulturowego jako wspólnego dorobku całej ludzkości [Meskell 2018, s. 12–13]⁴. Powstanie kilkanaście lat później takiego dokumentu jak Karta Wenecka nie byłoby zapewne możliwe, gdyby nie doświadczenia zdobywane w trakcie realizacji tych projektów. Już na początku lat 50. organizowano ekspedycje misje międzynarodowe, które miały pomóc krajom Trzeciego Świata w identyfikacji najbardziej wartościowych elementów ich dziedzictwa narodowego i w organizacji instytucjonalnej ochrony tego dziedzictwa [Rehling 2011, s. 417–420; Meskell 2018, s. 16–25]. W opinii Andrei Rehling [2011, s. 417–420] inicjatywom tym towarzyszyło przekonanie, że wsparcie dla procesu budowania ich własnej tożsamości narodowej przyczyni się do powstawania „stabilnych państw narodowych”, które na dalszych etapach rozwoju będą mogły integrować się z ogólnoswiatową wspólnotą państw członkowskich UNESCO.

Realizacja wizji świata zjednoczonego dzięki pomocy, jaką państwa zachodnie mogą oferować krajom nedorozwiniętym, dzieląc się swoimi doświadczeniami i udzielając wszechstronnego wsparcia na drodze prowadzącej ku postępowi i nowoczesności⁵, otwierała przed międzynarodowym ruchem konserwatorskim nowe perspektywy. Funkcję inicjatora i koordynatora projektów służących rozwojowi współpracy w tym właśnie zakresie pełnił Międzynarodowy Komitet do spraw Zabytków, Artystycznych i Zabytkowych Miejsc oraz Wykopalisk Archeologicznych powołany przez UNESCO w 1951 r. [Cameron, Rössler 2013, s. 11–12]. W ramach strategii rozwijania sieci międzynarodowych organizacji konserwatorskich osiem lat później utworzono międzynarodowy ośrodek badawczo-szkoleniowy ICCROM z siedzibą w Rzymie, którego działalność w zakresie ochrony dóbr kultury szybko przybrała zasięg ogólnoswiatowy [Jokilehto 2011, s. 7–41; Glendinning 2013, s. 397–398]. Za ważne potwierdzenie rosnących wpływów „internacjonalizmu w zakresie dóbr kultury” należy uznać przyjęcie przez ONZ i UNESCO w 1954 „Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego-

organization in the years 1946–1948, referred to in his work entitled *UNESCO: Its Purposes and Its Philosophy* [Huxley 1946, pp. 8, 14–17]. Huxley advocated a far-reaching commonality of tradition and the unification of humanity in the spiritual sphere, which would create conditions conducive to later political integration on a global scale. He also believed that science should play a vital role in this process:

In the past the great religions unified the thoughts and attitudes of large regions of the earth's surface; and in recent times science, both directly through its ideas and indirectly through its applications [...] has been a powerful factor in directing men's thoughts to the possibilities of, and the need for, full world unity. [Huxley 1946, p. 17].

Huxley's views and considerations on the “UNESCO philosophy” played an important role in programming projects promoting the idea of protecting cultural heritage as common to all humanity [Meskell 2018, pp. 12–13].⁴ Creating a document such as the Venice Charter a dozen or so years later would probably not have been possible without the experience gained during the implementation of these projects. In the early 1950s, expert international missions were organized to help Third World countries identify the most valuable elements of their national heritage and organize its institutional protection [Rehling 2011, pp. 417–420; Meskell 2018, pp. 16–25]. According to Andreia Rehling [2011, pp. 417–420], these initiatives were accompanied by the belief that support for the process of building their own national identity would contribute to the emergence of “stable nation-states” that would be able to integrate with the global community of UNESCO member states at later stages of development.

The realization of the vision of a united world, thanks to the assistance that Western countries can offer to less developed countries, sharing their experiences and providing comprehensive support on the path leading to progress and modernity⁵, opened up new perspectives for the international conservation movement. The International Committee for Monuments, Artistic and Historic Sites and Archaeological Excavations, established by UNESCO in 1951, acted as the initiator and coordinator of projects aimed at developing cooperation in this area [Cameron, Rössler 2013, pp. 11–12]. As part of the strategy for creating a network of international conservation organizations, eight years later, the International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM) was established in Rome, and its activities in the field of the protection of cultural property quickly took on a global scope [Jokilehto 2011, pp. 7–41; Glendinning 2013, pp. 397–398]. The adoption by the UN and UNESCO in 1954 of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [Merryman 2009, pp. 122–124] and the preparation of a resolution in

go” [Merryman 2009, s. 122–124], a także przygotowanie w 1956 rezolucji wzywającej do opracowania międzynarodowych standardów ochrony „skarbów kultury i przyrody” [Rehling 2011, s. 419–420].

Dążenie do upowszechniania „uniwersalnych wzorców” wpisywało się w szerokie ramy polityki kulturalnej prowadzonej przez UNESCO wobec krajów niedorozwiniętych. Jej założenia rzutowały również na proces kształtowania międzynarodowej doktryny konserwatorskiej. Uzasadniając w 1960 r. zaangażowanie UNESCO w kampanię ratunkową w Egipcie i Sudanie, ówczesny dyrektor tej organizacji Vittorio Veronese wyraził pogląd, że zabytki nie należą

[...] wyłącznie do krajów, które nimi zarządzają. Cały świat ma prawo zobaczyć, jak trwają. Są one częścią wspólnego dziedzictwa, które obejmuje przesłanie Sokratesa i freski z Adżanty; mury Uxmal i symfonie Beethovena. Skarby o uniwersalnej wartości mają prawo do uniwersalnej ochrony [Brumann 2021, s. 43].

Ciąg rozumowania leżącego u podstaw zacytowanej wypowiedzi miał fundamentalne znaczenie dla legitymizacji działań organizacji międzynarodowych angażujących się w ochronę dzieł zaliczanych do kanonu światowego dziedzictwa. Zgodnie z przyjmowaną logiką, poprzez orzeczenie o uniwersalnej wartości wybranych dóbr kultury stają się one własnością wszystkich, a tym samym szczególną odpowiedzialnością za ich zachowanie dla przyszłych pokoleń obarczone zostają organizacje występujące w interesie całej ludzkości. Dopiero w kolejnych latach działalności Komitetu Dziedzictwa Światowego, utworzonego na mocy konwencji UNESCO z 1972 r., zaczęto zdawać sobie sprawę z faktu, że międzynarodowe projekty konserwatorskie realizowane w imię zachodnich „wartości uniwersalnych” mogły się przyczynić do osłabienia więzów lokalnych społeczności z ich własnym dziedzictwem i do zacierania różnorodności kulturowej dziedzictwa [Harrison 2010, s. 155; Stubbs 2009, s. 262]⁶.

Zapowiedzią zmian w międzynarodowym ruchu konserwatorskim była kampania na rzecz „nowych ideałów humanistycznej konserwacji”, zainicjowana we Włoszech przez Cesarego Brandiego i wspierana w latach 60. przez czołowych przedstawicieli europejskiego ruchu konserwatorskiego, takich jak Piero Gazzola, Raymond Lemaire i Paul Philippot. W konserwacji zabytków upatrywali oni dziedzinę, która w swoim dalszym rozwoju będzie potrafiła pogodzić wykorzystywanie najnowszych osiągnięć nauki i postępu techniki z wrażliwością moralną na społeczny i kulturowy kontekst działalności konserwatorskiej [Glendinning 2013, s. 390–393]. Otwartość, z jaką przedstawiciele tego nowego internacjonalizmu konserwatorskiego podchodzili do przemian zachodzących wówczas w naukach o kulturze, prowadziła do przewartościowania i stopniowego poszerzenia koncepcji wspólnego dziedzictwa ludzkości. W podobnym kierunku zmierzały inicjatywy UNESCO uwzględniające w coraz większym stop-

1956 calling for the development of international standards for the protection of “cultural and natural treasures” [Rehling 2011, pp. 419–420] should be seen as an essential confirmation of the growing influence of “cultural property internationalism.”

The drive to popularize “universal patterns” was part of the broad framework of UNESCO’s cultural policy towards less developed countries. Its assumptions also influenced the process of shaping the international conservation doctrine. In 1960, justifying UNESCO’s involvement in the rescue campaign in Egypt and Sudan, the then director of this organization, Vittorio Veronese, expressed the view that monuments do not belong

[...] solely to the countries who hold them in trust. The whole world has the right to see them endure. They are part of a common heritage, which comprises Socrates’ message and the Ajanta frescoes; the walls of Uxmal and Beethoven’s symphonies. Treasures of universal value are entitled to universal protection. [Brumann 2021, p. 43].

The reasoning behind the quoted statement was of fundamental importance for legitimizing the activities of international organizations involved in the protection of works included in the canon of world heritage. According to the adopted logic, by declaring the universal value of selected cultural assets, they become everyone’s property. Thus, organizations acting in the interest of all humanity are burdened with special responsibility for their preservation for future generations. It was only in the subsequent years of the activity of the World Heritage Committee, established under the UNESCO Convention of 1972, that people began to realize that international conservation projects implemented in the name of Western “universal values” could contribute to the weakening of the ties of communities with their heritage and the blurring of the cultural diversity of heritage [Harrison 2010, p. 155; Stubbs 2009, p. 262].⁶

Changes in the international conservation movement were heralded by the campaign for “new ideals of humanistic conservation,” initiated in Italy by Cesare Brandi and supported in the 1960s by leading representatives of the European conservation movement, such as Piero Gazzola, Raymond Lemaire and Paul Philippot. They saw the conservation of monuments as a field that, in its further development, would be able to reconcile the use of the latest achievements of science and technological progress with moral sensitivity to the social and cultural context of conservation activity [Glendinning 2013, pp. 390–393]. The openness with which the representatives of this new conservation internationalism approached changes in cultural sciences at that time led to a reevaluation and gradual expansion of the concept of the common heritage of humanity. UNESCO initiatives, increasingly considering the demands of the new member states, among which former colonies were gaining a growing representation,

niu postulaty nowych państw członkowskich, wśród których coraz większą reprezentację uzyskiwały byłe kolonie [Rehling 2011, s. 421–422, 435]. Szczególne znaczenie nadawano przedsięwzięciom mającym służyć upowszechnieniu tych rozwiązań i zasad, które w świecie zachodnim uchodziły za standardy postępowania konserwatorskiego. Postanowienia drugiego Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków obradującego w 1964 r. w Wenecji pod przewodnictwem Piera Gazzoli wychodziły naprzeciw tym oczekiwaniom. Uchwalono wówczas „Międzynarodową kartę konserwacji i restauracji zabytków architektury i miejsc historycznych”, a także podjęto decyzję o utworzeniu pozarządowej eksperckiej organizacji międzynarodowej, która koordynowałaby działania podejmowane na rzecz „ochrony i wydobycia wartości zabytkowego dziedzictwa ludzkości” [Karta Wenecka 1964–2014 2015, s. 323]⁷.

Europejski rodowód i uniwersalistyczne aspiracje Karty Weneckiej

„Międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków architektury i miejsc historycznych” jest dokumentem doktrynalnym określającym przedmiot i cele działalności konserwatorskiej, a także zasady i metody tej działalności [Karta Wenecka – 1964 2015]⁸. Kiedy w międzynarodowym ruchu konserwatorskim połowy lat 60. Karta zaczynała pełnić funkcję podstawowego odniesienia teoretycznego, mogła być uznawana zarówno za dokument programowy, jak i normatywny [Szymgin 2015, s. 81–83]. Wysoki stopień spójności między poszczególnymi zapisami był możliwy do osiągnięcia m.in. dzięki temu, że twórcy dokumentu wywodzili się z tego samego kręgu kulturowego – jako Europejczycy odwoływali się do tych samych tradycji konserwatorskich i doświadczeń, ich poglądy kształtowały się w dialogu z koncepcjami Johna Ruskina, Viollet-le-Duca, Camilla Boito, Aloisa Riegla, Gustava Giovannoniego, Cesarego Brandiego, a wizję przyszłości konserwatorstwa jako dyscypliny budowali na fundamencie zapisów Karty Ateńskiej z roku 1931⁹.

W świetle przedstawionych w artykule rozważań wydaje się, że wskazanie na europejski rodowód Karty Weneckiej nie może być przesłanką wystarczającą do uznania jej za dokument europocentryczny. Karta powstawała jako dokument dotyczący konserwacji i restauracji zabytków, a więc specyficznych praktyk kulturowych, których założenia, cele i metody kształtowały się w epoce nowoczesności właśnie w Europie. Kto jak nie Europejczycy miałby przyjąć odpowiedzialność za przyszłość nie tylko tej dyscypliny, ale i zabytków architektury, które na Starym Kontynencie przetrwały obie wojny światowe i które, pomimo tylu zagrożeń, udało się zachować do lat 60. XX w.¹⁰? W ówczesnych realiach za szczególnie ważne uznano podtrzymanie tradycyjnej koncepcji przedmiotu działań konserwatorskich, która dopuszcza ujmowanie zabytków architektury w kategoriach zarówno dzieł sztuki, jak i świadectw historii [Karta Wenecka

headed in a similar direction [Rehling 2011, pp. 421–422, 435]. Particular importance was given to projects aimed at popularizing those solutions and principles considered standards of conservation procedures in the Western world. The resolutions of the second International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments held in 1964 in Venice under the chairmanship of Pier Gazzola met these expectations, and the International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites was adopted. A decision was made to establish a non-governmental international expert organization coordinating actions taken “for the preservation and the appreciation of the world heritage of historic monuments” [Venice Charter 1964–2014 2015, p. 323].⁷

The European origin and universalist aspirations of the Venice Charter

The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites is a doctrinal document defining the subject and objectives of conservation activities and the principles and methods of this activity [The Venice Charter – 1964 2015].⁸ When the Charter began to serve as an essential theoretical reference point in the international conservation movement of the mid-1960s, it could be considered both a programmatic and normative document [Szymgin 2015, pp. 81–83]. A high degree of coherence between individual provisions was possible to achieve thanks to the fact that the document’s authors came from the same cultural background—as Europeans, they referred to the same conservation traditions and experiences, their views were shaped in dialogue with the concepts of John Ruskin, Viollet-le-Duc, Camillo Boito, Alois Riegl, Gustavo Giovannoni, Cesare Brandi—and they built their vision of the future of conservation as a discipline on the foundations of the provisions of the Athens Charter of 1931.⁹

In light of the discussion presented in this paper, it seems that indicating the European origins of the Venice Charter cannot be a sufficient premise to recognize it as a Eurocentric document. The Charter was created as a document concerning the conservation and restoration of monuments, i.e., specific cultural practices, assumptions, goals and methods shaped by the European era of modernity. Who, if not Europeans, would take responsibility for the future of this discipline and the architectural monuments that survived both world wars on the Old Continent and which, despite so many threats, were preserved until the 1960s?¹⁰ In the realities of that time, it was considered particularly important to maintain the traditional concept of the subject of conservation activities, allowing for the recognition of architectural monuments in the categories both of works of art and testimonies of history [The Venice Charter – 1964 2015, art. 3, 9]. Reference was made to the material understanding of authenticity while at the same

– 1964 2015, art. 3, 9]. Odwoływano się przy tym do materialnego rozumienia autentyczności, przyjmując zarazem milczące założenie, że wartości zabytku są nieodłączne od jego materii [Karta Wenecka – 1964 2015, art. 9, 11]. Owo przekonanie, że substancja zabytkowa jest „przesycona” wartościami, miało z kolei fundamentalne znaczenie dla zapisów normatywnych Karty, w świetle których konserwacja i restauracja zabytków uzyskiwała status dyscypliny specjalistycznej, odwołującej się do „zdobyczy wszystkich nauk i technik, które mogą przyczynić się do badania i ochrony dziedzictwa architektonicznego” [Karta Wenecka – 1964 2015, art. 2]¹¹.

Jeśli przyjąć, że samo wskazanie na europejski rodowód jakiegoś dokumentu nie powinno przesądzać o uznaniu go za dokument o europocentrycznym charakterze¹², to szczególnego znaczenia nabiera analiza fragmentów Karty Weneckiej, które pełnią funkcje perswazyjne. W tym aspekcie godny uwagi wydaje się zwłaszcza pierwszy akapit preambuły, w którym podkreślono autorytet Karty jako dokumentu opartego na wartościach uniwersalnych, odwołującego się do idei ogólnoludzkiej wspólnoty i przynoszącego odpowiedź na pytanie, co jest wspólnym dobrem, za które wszystkie ludzkie społeczności powinny poczuć się odpowiedzialne¹³. Potwierdzeniem uniwersalistycznych aspiracji sygnatariuszy Karty jest również zapis uzasadniający potrzebę ujednolicenia i upowszechnienia zasad postępowania z zabytkami¹⁴, a w kontekście założeń preambuły – także zapisy normatywne. Tej wizji ochrony dziedzictwa architektonicznego, do zrealizowania której dążyli twórcy Karty Weneckiej, towarzyszyło bez wątpienia przekonanie, że to właśnie europejskie doświadczenia w zakresie konserwacji i restauracji zabytków powinny być wzorem do naśladowania dla reszty świata.

Uchwalenie w 1972 r. „Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” wydawało się w dużej mierze spełniać oczekiwania uczestników weneckiego kongresu. Jak trafnie zauważyła Françoise Choay, wprowadzenie do tekstu konwencji UNESCO rozwiązań przyjętych wcześniej w Karcie Weneckiej było równoznaczne z „ogłoszeniem uniwersalności zachodniego systemu myśli i wartości w tej dziedzinie” [Choay 1992, s. 160]. Dopiero na etapie wdrażania postanowień konwencji, a nade wszystko w pierwszych latach działalności Komitetu Dziedzictwa Światowego UNESCO zaczęto dostrzegać problemy wynikające z milczącej akceptacji europocentrycznych założeń i wprowadzenia rozwiązań, które legitymizowały w gruncie rzeczy dominację zachodnich koncepcji konserwatorskich [Smith 2006; Harrison 2013; Meskell 2018].

Podsumowanie

Z przedstawionych w artykule analiz wynika, że na rozwój międzynarodowego ruchu konserwatorskiego duży wpływ miały poglądy i postawy, które z perspektywy czasu można określić mianem europocentrycznych. Przekonanie, że osiągnięcia świata zachodniego w dziedzinie

time adopting an implicit assumption that the values of a monument are inseparable from its matter [The Venice Charter – 1964 2015, art. 9, 11]. This conviction that the substance of a monument is “imbued” with values, in turn, had a fundamental significance for the normative provisions of the Charter, in the light of which the conservation and restoration of monuments gained the status of a specialist discipline that “must have recourse to all the sciences and techniques which can contribute to the study and safeguarding of the architectural heritage” [The Venice Charter – 1964 2015, art. 2].¹¹

If we accept that the mere indication of a document’s European origin should not prejudice its recognition as a Eurocentric document¹², then the analysis of those parts of the Venice Charter that perform persuasive functions takes on particular significance. In this respect, the first paragraph of the preamble seems particularly noteworthy, emphasizing the authority of the Charter as a document based on universal values, referring to the idea of a universal human community and providing an answer to the question of what is a common good for which all human communities should feel responsible.¹³ The universalist aspirations of the signatories of the Charter are also confirmed by the provision justifying the need to unify and disseminate the principles of handling monuments¹⁴ and in the context of the assumptions of the preamble—also by normative provisions. This vision of protecting architectural heritage, which the creators of the Venice Charter sought to implement, was undoubtedly accompanied by the conviction that it was precisely the European experience in the conservation and restoration of monuments that should be the model to follow for the rest of the world. Adopting the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage in 1972 seemed to largely meet the participants’ expectations of the Venice Congress. As Françoise Choay aptly noted, the introduction of solutions previously adopted in the Venice Charter into the text of the UNESCO convention was tantamount to “proclaiming the universality of the Western system of thought and values in this field” [Choay 1992, p. 160]. It was only at the stage of implementing the provisions of the convention, and above all in the first years of the activity of the UNESCO World Heritage Committee, that problems resulting from the tacit acceptance of Eurocentric assumptions and the introduction of solutions that essentially legitimized the dominance of Western conservation concepts began to be noticed [Smith 2006; Harrison 2013; Meskell 2018].

Conclusions

The analysis presented in this article shows that the development of the international conservation movement was greatly influenced by views and attitudes that, in retrospect, can be described as Eurocentric. The belief

badania, ochrony, konserwacji i restauracji dzieł sztuki i zabytków mogą stanowić wzór do naśladowania niezależnie od miejsca i czasu, towarzyszyło zarówno „misjom cywilizacyjnym” w epoce kolonialnej, jak i inicjatywom na rzecz ochrony „wspólnego dziedzictwa ludzkości”, które podejmowano w epoce Ligi Narodów oraz w pierwszych dwóch dekadach funkcjonowania UNESCO. Na podkreślenie zasługuje fakt, że jeszcze w latach 60. różnorodność kulturowa nie była postrzegana jako wartość, którą należałoby chronić. Zgodnie z duchem swojego czasu twórcy Karty Weneckiej byli przekonani, że ujednolicenie zasad i metod postępowania z zabytkami przyczyni się do postępu w dziedzinie konserwacji i restauracji. Współcześnie, w dobie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, tego typu uniwersalistyczne aspiracje mogą być uznane za przejaw europocentryzmu. Karta Wenecka pozostaje jednak nadal ważnym dokumentem regionalnym odwołującym się do europejskich wartości i zasad postępowania w dziedzinie konserwacji i restauracji zabytków. Jest dokumentem aktualnym nie dlatego, że jej zapisy mają walor uniwersalny, ale dlatego, że interpretacja zabytków w duchu jej postanowień przyczynia się do zachowania szeroko pojmowanego europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Ze względu na rolę, jaką Karta Wenecka odegrała w procesie upowszechniania idei ochrony dziedzictwa światowego, należy uznać za niezwykle ważne pogłębienie refleksji zarówno nad historycznymi, jak i współczesnymi przejawami europocentryzmu konserwatorskiego.

W rozważaniach, które zostały przedstawione w artykule, „europocentryzm konserwatorski” jest pojęciem relacyjnym, zakłada bowiem wartościujące odniesienie do dokonań innych kultur, któremu mogą również towarzyszyć dążenia do uniwersalizacji własnych wyobrażeń na temat dziedzictwa i jego ochrony. Badania oparte na założeniach przedstawionych we wprowadzeniu prowadzą do wniosku, że europejski rodowód zasad i metod postępowania konserwatorskiego nie przesądza jeszcze o ich europocentryzmie.

that the achievements of the Western world in the field of research, protection, conservation and restoration of works of art and monuments can be a model to follow regardless of place and time accompanied both the “civilizing missions” in the colonial era and the initiatives to protect the “common heritage of humanity” that were undertaken in the era of the League of Nations and the first two decades of UNESCO’s operation. It is worth emphasizing that as late as the 1960s, cultural diversity was not perceived as a value that should be protected. In line with the spirit of their time, the creators of the Venice Charter were convinced that unification of the principles and methods of handling monuments would contribute to progress in the field of conservation and restoration. Today, in the era of protection and promotion of the diversity of cultural expression, such universalist aspirations can be considered a manifestation of Eurocentrism. The Venice Charter, however, remains an essential regional document referring to European values and principles of conduct in the conservation and restoration of monuments. It is a current document not because its provisions have universal value but because interpreting monuments in the spirit of its provisions contributes to preserving the European cultural heritage as broadly understood.

Due to the Venice Charter’s role in popularizing the idea of protecting world heritage, deepening reflection on the historical and contemporary manifestations of conservation Eurocentrism should be considered extremely important.

According to the article’s discussion, “conservation Eurocentrism” is a relational concept. It assumes an evaluative reference to the achievements of other cultures, which may also be accompanied by striving to universalize ideas about heritage and its protection. Research based on the assumptions presented in the introduction leads to the conclusion that the European origin of conservation principles and methods does not yet determine their Eurocentrism.

¹ Fakt, że Dokument z Nara powstawał w opozycji do „tradycyjnie przyjętych pojęć z dziedziny konserwacji dóbr kultury”, został odnotowany już w pierwszym zdaniu preambuły [*Dokument z Nara* 2015]. W przedmowie do *Nara Conference on Authenticity...* Knut Larsen wyraził pogląd, że w międzynarodowej doktrynie konserwatorskiej porzucono ujęcie europocentryczne i opowiedziano się za przyjęciem założeń relatywizmu kulturowego [1995, s. xii].

² Pisząc o europocentryzmie, przyjmując za Immanuelem Wallensteinem [2004, s. 204], że określenie to odwołuje się do pojęcia Europy w znaczeniu kulturowym, a nie kartograficznym.

³ Ważnym źródłem inspiracji dla konserwatorskich rozważań Aloisa Riegla były opracowania z zakresu współczesnych mu nauk społecznych; zob. [Krawczyk 2020, s. 109–129].

⁴ Już w 1946 reaktywowano działalność Międzynarodowego Biura Muzeów (International Museum Office) pod nazwą International Council of Museums – ICOM (Międzynarodowa Rada Muzeów). Dwa lata później z inicjatywy Julienu Huxleya założono Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody – International Union for Conservation of Nature (IUCN) (pierwotna nazwa: International Union for the Protection of Nature), która odgrywała kluczową rolę w późniejszych programach UNESCO na rzecz zintegrowanej ochrony światowego dziedzictwa naturalnego i kulturalnego [Jokilehto 2018, s. 403].

⁵ Francuski antropolog Claude Lévi-Strauss jako jeden z pierwszych ostrzegł przed negatywnymi następstwami modernizacji i industrializacji krajów niedorozwiniętych. Uważał, że realizacja tego projektu może doprowadzić do „westernizacji” kultur spoza świata zachodniego, a w po-

- stępującej unifikacji widział zagrożenie dla kulturowego rozwoju całego świata [Rehling 2014, s. 120].
- ⁶ Powoływanie się na „uniwersalne wartości” jako nadrzędną rację działań podejmowanych przez UNESCO budziło w latach 70. coraz większe wątpliwości. W komentarzu dotyczącym terminu „Wyjątkowa Uniwersalna Wartość” zamieszczonym w Wytycznych Operacyjnych Komitetu Dziedzictwa Światowego z 1977 przyznaje się, że „oceny dóbr mogą się różnić w zależności od kultury lub okresu”. Stwierdza się również, że określenie „uniwersalne dobro kultury” należy rozumieć jako „dobro, które jest wysoce reprezentatywne dla kultury, której jest częścią” [Intergovernmental Committee 1977].
- ⁷ W 1965 podczas kongresu założycielskiego w Warszawie utworzono International Committee on Monuments and Sites (ICOMOS), który sześć lat później, na mocy postanowień Konwencji Dziedzictwa Światowego z 1972, zaczął pełnić funkcję organu doradczego UNESCO.
- ⁸ W artykule uznano za obowiązujące tłumaczenie Karty Weneckiej zamieszczone w wydawnictwie Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS z 2015 r. O problemach interpretacyjnych wynikających z różnych przekładów Karty Weneckiej na języki obce zob. [Krawczyk 2015].
- ⁹ Tylko trzech spośród 23 sygnatariuszy Karty Weneckiej reprezentowało kraje nienależące do świata zachodniego.
- ¹⁰ W wypowiedziach na temat „europocentryzmu” Karty Weneckiej historyczne i kulturowe aspekty uwarunkowań genezy tego dokumentu są często pomijane. W opracowaniach z zakresu Krytycznych Studiów nad Dziedzictwem europocentryczny charakter nierzadko przypisuje się także zapisom, które świadczą o ciągłości europejskich tradycji konserwatorskich [Harrison 2023, s. 65–68]. Takie uogólniające opinie formułowane są zwłaszcza w kontekście
- dyskusji o Karcie Weneckiej jako wytworze „Usankcjonowanego Dyskursu Dziedzictwa” (UDD) ustanawiającego „ideę dziedzictwa w taki sposób, by wykluczyć pewnych aktorów społecznych i ich interesy z czynnego uczestnictwa w dziedzictwie” [Smith 2006, s. 78].
- ¹¹ Laurajane Smith uważa, że Karta Wenecka ustanawia „poczucie tożsamości zawodowej i wspólnotowej dla praktyków i konserwatorów dziedzictwa” [Smith 2006, s. 93]. W jej opinii działalność tej grupy społecznej przybiera wykluczający charakter, a sporządzane przez jej przedstawicieli dokumenty doktrynalne wzmacniają dominację Usankcjonowanego Dyskursu Dziedzictwa, promując zarazem „doświadczenia i wartości wyższych klas społecznych” [Harrison 2023, s. 65–66].
- ¹² Nie wydaje się, żeby takie założenie byli gotowi zaakceptować najbardziej radykalni krytycy Karty Weneckiej. Pomimo fundamentalnych różnic poglądów zarówno były prezydent ICOMOS Gustavo Araoz [2015, s. 10–11], jak i Laurajane Smith [2006, s. 90–93], założycielka Stowarzyszenia Krytycznych Studiów nad Dziedzictwem, wydają się przekonani, że europocentryzm jest nieodłączną cechą wszystkich tradycji i praktyk konserwatorskich, które kształtowały się na Starym Kontynencie w XIX i XX w.
- ¹³ „Społeczeństwa, coraz mocniej uświadamiając sobie ogólnoludzkie wartości, uważają zabytki za wspólne dziedzictwo i uznają powszechną odpowiedzialność za zachowanie ich dla przyszłych pokoleń” [Karta Wenecka – 1964 2015, Preambuła].
- ¹⁴ Europocentryczną wymowę tego zapisu tylko w niewielkim stopniu osłabia zalecenie, by troska o zastosowanie międzynarodowych zasad postępowania była pozostawiona poszczególnym krajom „w ramach [ich] własnej kultury i tradycji” [Karta Wenecka – 1964 2015, Preambuła].

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

- Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, UNESCO, UNESCO Digital Library, Dated 17.10.1977. CC-77/CONF.001/9.
- Résolution de l'Assemblée de la S.D.N. se rapportant à différents problèmes de coopération internationale dans le domaine des Beaux-Arts, UNESCO Archives, O.I.M.20, 1932.

Opracowania / Secondary sources

- Araoz Gustavo F., *Tendencje dziedzictwa dziś i jutro – z perspektywy ewolucji filozofii i teorii Konserwacji*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation”, 2015, nr 44.
- Brumann Christoph, *Anthropological Utopia, Closet Eurocentrism, and Culture Chaos in the UNESCO World Heritage Arena*, „Anthropological Quarterly” 2018, t. 91, nr 4.
- Brumann Christoph, *The Best We Share. Nation, Culture and World-Making in the UNESCO World Heritage Arena*, New York–Oxford 2021.
- Brumann Christoph, Meskell Lynn, *UNESCO and new world orders*, [w:] *Global heritage: A reader*, red. Lynn Meskell, Hoboken, NJ 2015.
- Cameron Christina, *The Evolution of the Concept of Outstanding Universal Value*, [w:] *Conserving the Authentic: Essays in Honour of Jukka Jokilehto*, red. Nicholas Stanley-Price, Joseph King, Rome 2009.
- Cameron Christina, Rössler Mechtild, *Many Voices, One Vision: The Early Years of the World Heritage Convention*, London 2013.
- Choay Françoise, *L'Allégorie du patrimoine*, Paris 1992.
- de Vattel Emmerich, *Le Droit Des Gens Ou Principes De La Loi Naturelle: Appliqués à la Conduite & aux Affaires des Nations & des Souverains, Aux Depens de la Compagnie*, t. 2, Leide 1758.
- Dokument z Nara o autentyzmie. Konferencja na temat autentyzmu. Nara, 1–6 listopada 1994 r.*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochro-*

- ny *Dziedzictwa Kultury* (edycja 2015), red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2015.
- Droit Roger-Pol, *L'humanité toujours à construire: regard sur l'histoire intellectuelle de l'UNESCO, 1945–2005*, Paris 2005.
- Falser Michael, *Angkor Wat. A Transcultural History of Heritage*, t. 1: *Angkor in France*, t. 2: *Angkor in Cambodia*, Berlin–Boston 2020.
- Falser Michael, *Cultural Heritage as Civilizing Mission: Methodological Considerations*, [w:] *Cultural Heritage as Civilizing Mission: From Decay to Recovery*, red. Michael Falser, Heidelberg 2015.
- Falser Michael, *From Venice 1964 to Nara 1994 – changing concepts of authenticity?*, [w:] *Conservation and Preservation. Interactions between theory and Practice. In memoriam Alois Riegl (1858–1905)*, Florence 2010.
- Foundoukidis Euripide, *Commentaire du Projet*, „Mousson” 1939, nr 47/48.
- Gao Qian, Jones Siân, *Authenticity and heritage conservation: seeking common complexities beyond the ‘Eastern’ and ‘Western’ dichotomy*, „International Journal of Heritage Studies” 2021, t. 27, nr 1.
- Gfeller Aurélie Éliisa, *The Authenticity of Heritage: Global Norm-Making at the Crossroads of Cultures*, „The American Historical Review” 2017, t. 122, nr 3.
- Glendinning Miles, *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation, Antiquity to Modernity*, London 2013.
- Harrison Rodney, *Czym jest dziedzictwo?*, tłum. Anna Brzostowska, [w:] *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, red. Monika Stobiecka, Warszawa 2023.
- Harrison Rodney, *Heritage. Critical Approaches*, London 2013.
- Harrison Rodney, *The politics of heritage*, [w:] *Understanding the Politics of Heritage*, red. Rodney Harrison, Manchester 2010.
- Huxley Julien, *UNESCO: Its Purposes and Its Philosophy*, London 1946.
- Jokilehto Jukka, *A History of Architectural Conservation. Second edition*, London–New York–Glasgow 2018.
- Jokilehto Jukka, *ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage, a history of the organization's first 50 years, 1959–2009*, Rome 2011.
- Karta Wenecka 1964–2014, red. Weronika Bukowska, Janusz Krawczyk, Toruń 2015.
- Karta Wenecka – 1964. *Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r.*, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury* (edycja 2015), red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2015.
- Krawczyk Janusz, *Karta Wenecka i spór o zasady postępowania konserwatorskiego*, [w:] *Karta Wenecka 1964–2014*, red. Weronika Bukowska, Janusz Krawczyk, Toruń 2015.
- Krawczyk Janusz, *Nazwać, żeby ocalić. Klasyki myśli konserwatorskiej wobec relikwów przeszłości*, Toruń 2020.
- Labadi Sophia, *UNESCO, Cultural Heritage and Outstanding Universal Value*, Lanham–New York–Toronto–Plymouth 2013.
- Larsen Knut, *Preface*, [w:] *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention, Nara, Japan, 1–6 November 1994: proceedings*, red. Knut Einar Larsen, Trondheim 1995.
- Merryman John Henry, *Cultural property internationalism*, [w:] *Thinking about the Elgin Marbles: critical essays on cultural property, art and law*, red. John Henry Merryman, Austin–Alphen aan den Rijn 2009.
- Meskell Lynn, *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage, and the Dream of Peace*, Oxford–New York 2018.
- Passini Michela, *Le patrimoine à l'épreuve de l'histoire transnationale. Circulations culturelles et évolutions du régime patrimonial pendant les années 1930*, [w:] *Patrimoine, une histoire politique*, red. Pascale Goetschel, Vincent Lemire, Yann Potin, „Vingtième Siècle” 2018, nr 137.
- Rehling Andrea, „Kulturen unter Artenschutz”? *Vom Schutz der Kulturschätze als Gemeinsames Erbe der Menschheit zur Erhaltung kultureller Vielfalt*, [w:] *Global Commons im 20. Jahrhundert: Entwürfe für eine globale Welt*, red. Isabella Löhr, Andrea Rehling, Berlin 2014.
- Rehling Andrea, *Universalismen und Partikularismen im Widerstreit: Zur Genese des UNESCO-Welterbes*, „Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History” 2011, nr 8.
- Riegl Alois, *Nowe prądy w dziedzinie opieki nad zabytkami (1905)*, tłum. Ryszard Kasperowicz, [w:] *Zabytek i historia. Wokół problemów konserwacji i ochrony zabytków w XIX wieku*, red. Piotr Kosiewski, Jarosław Krawczyk, Warszawa 2012.
- Schatt-Babińska Katarzyna, *Europocentryczne i dalekowschodnie spojrzenie na wartość autentyczności zabytku – dokument z Nara jako próba pogodzenia odmiennych poglądów*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2016, nr 10.
- Smith Laurajane, *Uses of Heritage*, London 2006.
- Sroczyńska Jolanta, *Wartość społeczna zabytków architektury w świetle wybranych dokumentów UNESCO, ICOS, Rady Europy, kształtujących teorię ochrony dziedzictwa kulturowego*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2021, nr 65.
- Stoczkowski Wiktor, *UNESCO's doctrine of human diversity: A secular soteriology?*, „Anthropology Today” 2009, nr 25(3).
- Stubbs John H., *Time Honored: A Global View of Architectural Conservation*, Hoboken, NJ 2009.
- Szmygin Bogusław, *Karta Wenecka w świetle współczesnych wyzwań teorii konserwatorskiej*, [w:] *Karta We-*

- neka 1964–2014, red. Weronika Bukowska, Janusz Krawczyk, Toruń 2015.
- Tomaszewski Andrzej, *Ku pluralistycznej filozofii konserwatorskiej w XXI wieku*, „Ochrona Zabytków” 2000, nr 1.
- Understanding the Politics of Heritage*, red. Rodney Harrison, Manchester 2010.
- Wallerstein Immanuel, *Koniec świata, jaki znamy*, tłum. Michał Bilewicz, Adam W. Jelonek, Krzysztof Tyszczyk, Warszawa 2004.
- Winter Tim, *Beyond Eurocentrism? Heritage Conservation and the Politics of Difference*, „International Journal of Heritage Studies” 2014, nr 20(2).

Akty prawne / Legal Acts

Konwencja dotycząca utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury, podpisana w Londynie, dnia 16 listopada 1945 r., Dz.U. 1947, nr 46, poz. 242.

Streszczenie

W artykule podjęto próbę wyjaśnienia wpływu przekonań europocentrycznych na proces kształtowania doktryny konserwatorskiej wyrażonej w zapisach Karty Weneckiej. Celem artykułu jest pogłębienie wiedzy o kulturowych uwarunkowaniach rozwoju międzynarodowego ruchu konserwatorskiego, ze szczególnym uwzględnieniem procesu upowszechniania europejskich teorii konserwatorskich oraz inicjatyw na rzecz ochrony wspólnego dziedzictwa całej ludzkości. Pierwszą część rozważań poświęcono inicjatywom i koncepcjom, które miały największy wpływ na rozwój europocentryzmu konserwatorskiego do wybuchu II wojny światowej. W drugiej części wskazano na przejawy europocentryzmu w międzynarodowym dyskursie konserwatorskim od początków działalności UNESCO w roku 1945 do 1964 r., a w trzeciej omówiono te zapisy Karty Weneckiej, w których do głosu dochodzi przekonanie, że europejskie rozwiązania w zakresie konserwacji zabytków mają charakter uniwersalny.

Abstract

This paper attempts to explain the influence of Eurocentric beliefs on shaping the conservation doctrine expressed in the provisions of the Venice Charter. The article aims to deepen knowledge about the cultural conditions that led to the development of the international conservation movement, with particular emphasis on the process of popularizing European conservation theories and initiatives to protect the common heritage of all humanity. The first part of the discussion is devoted to initiatives and concepts that had the most significant influence on the development of conservation Eurocentrism until the outbreak of the Second World War. The second part indicates the manifestations of Eurocentrism in the international conservation discourse from the beginning of UNESCO's activity in 1945 to 1964, and the third discusses those provisions of the Venice Charter in which the conviction that European solutions in the conservation of monuments are universal is expressed.